

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

*Az ipolysági ortodox zsidó közösség hithez,
hagyományokhoz való viszonya és
értékrendje, temetője tükrében*

Jelige: Hulda

Lezárás dátuma: 2023. január

Tartalom

BEVEZETÉS.....	3
MÓDSZERTAN.....	6
1. AZ IPOLYSÁGI ORTODOX ÉS A STATUS QUO TEMETŐ ÖSSZEHASONLÍTÁSA.....	9
1.1 KÖZÖS PONTOK.....	9
1.2 ELTÉRÉSEK.....	10
2. AZ IPOLYSÁGI ORTODOX TEMETŐ.....	12
2.1 A TEMETŐ LEÍRÁSA.....	12
2.2 A TEMETŐ LÉTESÍTÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI.....	13
2.3 TEMETŐ TÉRKÉP.....	14
2.4 A SÍROK BEAZONOSÍTÁSA.....	15
2.5 MOTÍVUMKINCSEK.....	16
2.6 FELIRATOK.....	18
2.7 FORMAVILÁG.....	24
2.8 ANYAG ÉS ÁLLAPOT.....	25
2.9 A SÍROK ELHELYEZKEDÉSE.....	27
2.10 WEISZ ANTAL RABBI ÉS CSALÁDTAGJAINAK SÍREMLÉKEI.....	28
2.11 MÁRTÍROKNAK EMLÉKET ÁLLÍTÓ VÉSETEK A SÍRKÖVEKEN.....	29
ÖSSZEFOGLALÁS.....	34
BIBLIOGRÁFIA.....	36
IRODALOM JEGYZÉK.....	36
EGYÉB FORRÁSOK.....	37
KÉPMELLÉKLET:.....	38
ÁBRÁK.....	41

BEVEZETÉS

Az ipolysági zsidóságról évtizedekig nem beszéltek, történetük a múlt homályába veszett. Másfél éve kezdtem foglalkozni a városból eltűnt zsidó közösséggel és azzal kellett szembesülnöm, hogy csak nyomokban találok az életüket dokumentáló iratot. Az összeírások, iktató könyvek, népszámlálási ívek, telekkönyvi kivonatok nagy része elveszett a történelem viharában.

A város és ezzel együtt a közel 130 évig létező ipolysági zsidóság adminisztrációs központja többször is megváltozott. A szétzúzott közösség életét dokumentáló iratoknak csak egy kis része maradt meg és a többszöri határváltás miatt ezeket a töredékeket egyforma eséllyel találhatjuk meg Szlovákia és Magyarország levéltáraiban.

Ipolyságon a zsidó hitközség az 1970-es évek elején szűnt meg, a város utolsó, magát zsidónak valló polgára 2004-ben hunyt el. Azok az Izraelbe vagy a világ más országaiba kivándorlók, akiknek volt kötődése Ipolysághoz, ma már nem élnek. A visszatérő leszármazottak észrevétlenül helyezik el a sírokon az emlékezés köveit, a város polgárainak tudtán kívül. Elődeik emlékét csak a két megmaradt, funkcióját veszített zsinagóga épülete, és a két zsidó temető őrzi.

A temetők fennmaradásukat a sajátos elhelyezkedésüknek köszönhetik, mivel a város történelmi központjától jóval messzebb alakították ki őket, a város terjeszkedésekor nem voltak útban, nem kerültek felszámolásra az új városrészek kialakításakor.

A regionális szinten történő zsidó temetőkutatás fontosságára a Balogh István és Bányai Viktória szerzőpáros, *A magyarországi zsidó temetők kutatása és védelme* című tanulmánya hívta fel a figyelmet. A Messiás-hit, azaz a feltámadásba vetett hit miatt az elődök sírjainak tiszteletben tartása, azok megőrzése, fontos része a judaizmusnak. A zsidó temetők struktúráját tudatosan építették, a temetkezésekre vonatkozó előírásokat a Chevra Kadisa¹ alapszabályzata rögzítette. Az elhunyt sírhelyének végidőig tartó érintetlensége biztosítja a temető eredeti állapotának megőrzését. A temetkezési hely megjelölésére használt sírkő biztosítja az elhunyt földi maradványainak nyugalmát, emellett megőrökíti jó tulajdonságait és megőrzi nevét.² A temetők nem csak szakrális térben elhelyezett régi kövek tárháza, hanem fontos információk forrása is. A síremlékeken látható szimbólumok, textusok és rövidítések

¹ Szentegylet, feladata a betegek ellátása, az elhunytakról és temetésükről való gondoskodás és a temető felügyelete, karbantartása

² STEINOVÁ 2011.18.

elsősorban az elhunyt személyről adnak információt, de sokat elárulnak annak családjáról és a közösségben betöltött szerepükről, esetleges kötelességeikről.³ A sírjelek összessége, elhelyezkedésük, formaviláguk, motívumkincsük, nyelvhasználatuk pedig az egyén mellett a közösség egészéről, értékrendjéről, a valláshoz való viszonyukról is informál minket.

A nem zsidó temetőkkal ellentétben a zsidó temetők sírhelyeinek felszámolása, a holttestek exhumálása tilos. Az ortodox sírkert ma is látható összképét tudatosan alakították, előre számolva a közvetlen családtagok jövőbeli sírhelyeivel. Kutatásomat egy olyan sírkertben folytattam melyben két, az eredeti helyéről áthelyezett sírkő kivételével, a síremlékek külső beavatkozás nélkül, változatlanul maradtak meg. A temető képe egy adott időszak eredménye. Vannak ugyan az időjárás hatásai miatt erodálódott, esetenként kidőlt sírkövek, de ezeket is az eredeti helyükön találjuk.

Bár a síremlékek többsége tartós anyagból készült, évszázadokig való fennmaradásukat semmi sem garantálja, az időjárási viszontagságok mellett nem szabad elfeledkeznünk az emberi tényezőkről sem. Semmi sem garantálja, hogy az eljövendő generáció fontosnak tartja majd a sírkertek megőrzését, ezért szükséges azok dokumentálása.

Az ipolysági status quo és az ortodox zsidó temetők sírkövei számos fontos adat őrzői. Az írásokkal ellentétben a sírkövek nem vesztek el, felirataik a legtöbb esetben, jó állapotban maradtak meg, így azokat elsődleges forrásként használhatjuk.

Dolgozatom témájául az ortodox zsidó temetőt választottam, melynek vizsgálatán keresztül megkísérlek képet alkotni az anyagilag megerősödött, de a hagyományokhoz következetesen ragaszkodó ortodox hitközség tagjairól. A hitközségi tagok amellet, hogy általános műveltségre törekedtek, tudatosan képezték magukat és mélyültek el a zsidó tanokban, melyeket beépítettek mindennapi életükbe.

A történelmi fordulatok befolyásolták a temető képének formálódását, hangsúlyosabbak lettek egyes szimbólumok, az egyik legkedveltebb kőanyag hirtelen eltűnik. Ezeket a temetőn belüli változásokat párhuzamba állítottam az ipolysági zsidóság történetével.

A temető síremlégeit adatolva, majd az adatokat részletesen elemezve komplex képet alkothatunk az adott közösségről, a kinyert információk fontos kiegészítői az egyéb helyekről összegyűjtött információknak, így azokat primer forrásként használva képet kaphatunk az ipolysági ortodox hitközség belső életéről és rekonstruálni tudjuk a Chevra Kadisa eltűnt alapszabályzatának temetőre vonatkozó előírásait. Az ipolysági temetők tudományos

³ kohanitáknál (az őshazában papi szolgálatot végzők) a rituális tisztaság megtartása és a papi áldás szertartása, lévítáknál a segédpapi szolgálat

vizsgálatát még senki nem végezte el, és a sírok pontos beazonosítása sem történt meg. Kutató munkám folyamán ezeket a hiányosságokat is szerettem volna pótolni.

MÓDSZERTAN

Egy temető csak akkor ad komplex képet az oda temetkező közösségről, ha azt több szempontból is megvizsgáljuk. A tipológiai vizsgálatokhoz Kormos Szilvia zsidó temetőket feldolgozó módszerét használtam, és mintának tekintettem Dr. Bányai Viktória és Dr. Balogh István tanulmányait is, melyek szintén követik a már kidolgozott módszertant és helyenként továbbfejlesztik azt.

A zsidótemetők kutatásának máig nincs egy egységes, mindenki által használt módszertana, azt tapasztaljuk, hogy a temetőket feldolgozók egyre több szempontot figyelembe véve, folyamatosan tökéletesítik módszereiket.

Kormos Szilvia 2010-ben megjelent, az MTA Judaisztikai Kutatócsoportja által kiadott, *Váci zsidó temetők* című könyve egy precíz adattárat, a sírkövek teljes szövegét és a fontosabb textusok fordítását is tartalmazza, de elemzést nem. A következő, 2012-ben megjelent *A lovasberényi zsidó temető* című könyvben már helyet kapott egy temető elemzését tartalmazó rész, melyben a szerző már kitér a különböző kőformákra, a sírköveken szereplő motívumokra, a feliratok nyelvezetére. A férfi, női és gyerek-sírokat külön jelölve, közöl egy temető térképet, ezzel segítve a könnyebb tájékozódást. 2016-ban jelent meg *A pilisvörösvári zsidó temető* című kötet, melyben az eddig alkalmazott leírásokat kiegészíti a közösség kiemelkedő tagjai sírköveinek részletekbe menő elemzése és a jeles személyekről talált adatok közlése. A szerző első könyve még nem, de második és harmadik kötete statisztikai adatokat is közöl.

Kutatásomhoz fontos kiindulási pontot képez egy rendkívül ritka, szerencsés módon fennmaradt eredeti, helyi temetői nyilvántartás. Első lépésként összevetettem a temetői térképen feltüntetett és a ma látható sírokat. Az összehasonlítás alapján kiderül, hogy lezárása óta a temetőben alig változott valami. A sírköveket eredeti számban, és szinte kivétel nélkül az eredeti helyükön találtam. Az Ipolysági ortodox temető egy lezárt, évtizedek óta változatlan egység, és mint ilyen, szilárd alapot ad az adott korszak helyi ortodox közösségére vonatkozó kutatásokhoz.

Kormos Szilvia módszerét követve temetőtérképet készítettem, melyen csak a ma látható sorokat és oszlopokat tüntettem fel, szemben az eredeti nyilvántartással, melyen a betemetetlen sorok is be vannak rajzolva. A sírköveket az első sortól kezdve, soronként, balról-jobbra haladva megszámoztam. Az üres sírhelyek nem kaptak számozást. Az egyes

síremlékekről fotót készítettem, ezeket a saját térképemnek megfelelően szintén megszámoztam. A számozást követve vizsgáltam az egyes sírköveket, beazonosítva a sírban nyugvó személyét és temetésének időpontját.

Mivel a sírok keletkezésének dátuma szinte kivétel nélkül csak héber alakban került felvételre, meg kellett tanulnom a betűk számértékét és a dátumok átkonvertálását a polgári időszámításra. Az összes dátum megfejtése után szembesültem a ténnyel, hogy a temetőt csak 1910 januárja és 1945 decembere között használták, így az általam vizsgált időszak 35 évet ölelt fel.

Az egyházi halotti anyakönyvek nem maradtak fenn hiánytalanul. Miközben a születési és házassági anyakönyveknek még az 1940-es évekig vezetett könyvei is megvannak, a halotti anyakönyvek 1895 és 1944 között íródott kötetei eltűntek. Minden valószínűség szerint a II. világháború alatt, amit az 1885-ben lezárt könyv utolsó előtti oldalára utólag feljegyzett 1938-as és 1940-es négy sornyi bejegyzés és az utolsó lapon rögzített 1946-ban és 1947-ben kikeresztelkedettek beírt adatai bizonyítanak. A hiányzó kötetek egy újabb bizonyítéka, hogy az 1895-ös évvel végződő halotti anyakönyv végére feljegyezték Weisz Antal rabbi 1938-as elhalálózását. A holokausztot túlélő hitközségi tagok fontosnak tartották, hogy egykori rabbijuk neve és halálának időpontja fennmaradjon, így azt utólagosan is beírták. Az egyházi bejegyzések hiányában, az 1910 és 1945 között elhunyt személyekkel kapcsolatos adatokat az ipolysági anyakönyvi hivatalban található, polgári anyakönyvekből⁴ gyűjtöttem össze.

A temetőt különböző szempontokból elemeztem, négy esetben a vizsgálat eredményét az alapot adó térképen szemléltettem. Az első térképen a különböző szimbólumok, a másodikon a vidékről származó elhunytak sírjainak temetőn belüli elhelyezkedését vázoló. Külön ábrán szemléltetem a férfi és női sírok elhelyezkedését. Az adott korszak behatárolásához elengedhetetlen volt egy a különböző évtizedekben keletkezett sírokat feltüntető térkép. A mellékletben szereplő ábrákon szaggatott vonallal és halványabb színnel jelöltem azokat a sírhelyeket, amelyekbe a nyilvántartás szerint temetkeztek, de a temetés helyét ma már sem sírkő, sem sírkeret nem jelöli.

Az egyéb vizsgálati szempontokból kinyert adatokat számszerűsítettem és az analízis eredményeiből statisztikát készítettem.

A vizsgálandó szempontok mintájául Balogh István, *A XVIII. századi magyarországi zsidó sírkövek* című doktori értekezése szolgált, melyben a szerző a már Kormos Szilvia által használt szempontokat kiegészíti a sírkövek anyagának és állapotának vizsgálatával. Az általa alkalmazott paraméterek alapján alakítottam ki a sírkövek állapotára vonatkozó kategóriákat.

⁴ matričný úrad Šahy, matrika umretých zväzok IV. - VII. (1907-1946)

A sírfeliratok elemzéséhez nyújtott nagy segítséget Bányai Viktória „*Derék asszonyok és jámbor férfiak*” – *sírfeliratok filológus szemmel* című, 2011-ben megjelent tanulmánya.

Kutatásom folyamán arra törekedtem, hogy az egyes emberek szemszögéből nézzek a közösségre, hiszen egy csoport értékrendjét az azt alkotó egyének értékrendje határozza meg.

1. AZ IPOLYSÁGI ORTODOX ÉS A STATUS QUO TEMETŐ ÖSSZEHAISONLÍTÁSA

Ahhoz, hogy meghatározzam az ortodox zsidó temető sajátos jellemzőit, konkrét szempontok mentén fontosnak tartottam összevetni azt a status quo temetővel. A legjelentősebb különbség, a két sírkert használatának periódusa. A város délkeleti részén fekvő, több mint 600 síremléket magába foglaló zsidó temetőbe 1850-től 2004-ig folyamatosan temetkeztek, majd 17 év elteltével került sor az utolsó temetésre, 2021 augusztusában. Az ortodox temetőt sokkal rövidebb ideig használták, 1910 januárjától, 1945 decemberéig. Ennek okán összehasonlítás céljából, a status quo temetőnek csak az 1910 és 1946 közötti síremlékeit vizsgálom. A formavilág, szimbólumok és a feliratozás módja egyértelműen mutatja az ortodox közösség hagyományokhoz való ragaszkodását és a status quo közösség nyitottságát a modernitás felé.

1.1 Közös pontok

Megnyitásakor mindkét temető megfelelt a talmudi előírásoknak, azaz a városon kívül kerültek kialakításra, legalább 50 rőfnyi (38,85 m) távolságra a lakott területektől. A sírkertek a városközponthoz viszonyítva, magasabb területen helyezkednek el, a sírkövek tájolása kelet - nyugat irányú.

A status quo temető ravatalozója megmaradt az utókornak, az ortodox temetőnél csak sejtjük hol állhatott. Az ortodox temetőről 1939-ben készült vázlat szerint (lásd 1 sz. képmelléklet), a két hitközség halottas háza hasonló méretű és egyforma elosztású volt. A temetők bejáratát is képező ravatalozó egy nagy, két szemközti oldalán kétszárnyú kapuval ellátott helyiségből, és a belőle nyíló két kisebb szobából állt.

A már említett vázlat jelöl egy bejáratot az ortodox temető kohanita sírjaival egy vonalban, ami a papi személyeknek lett kialakítva. Nem maradt fenn sem az eredeti kőkerítés sem a kohanita kapu, szemben a status quo temető kohanita bejáratával, ami még ma is látható. A rajzból egyértelműen látszik, hogy nem egyszerű beszögellésről volt szó, hanem több lépcsővel ellátott erkélyről, akár csak a status quo temető kohanita erkélye (lásd 2 sz. képmelléklet). Hasonló, a talaj szintjéből kiemelt, korláttal ellátott építményt találunk

Balassagyarmat zsidó temetőjében. Mivel az első zsidó betelepülők egy része Balassagyarmatról jött, valószínűleg, az ottani szolgált az ipolyságiaknak mintául. Az ortodox temető létesítésekor, a kohén bejáratnak szintén ezt a formáját követték. A tágabb régiót megvizsgálva csak három kohanita erkélyt találtam, (Balassagyarmat, Léva és Ipolyság) ezért különösen jelentős, hogy ezek fennmaradtak. Erre a kohanitáknak kijelölt külön bejáratra azért volt szükség, hogy részt tudjanak venni szeretteik temetésén anélkül, hogy a rájuk vonatkozó tilalmakat megszegjék. A papi személyeknek tilos halott közelében tartózkodni és temető területére lépni.⁵

Az általam vizsgált időszakban mindkét temetőben dominálnak a gránit síremlékek, ez arra utal, hogy úgy a status quo, mint az ortodox hitközség tagjainak nagyobb része, a jobb anyagi helyzetű réteghez tartozott.

A Dávid-csillag szimbólum használata ugyanazokra az évekre jellemző. A status quo temetőben az 1918 és 1940 közötti, az ortodox temetőben az 1919 és 1943 közötti sírköveken találkozunk ezzel a jelképpel.

1.2 Eltérések

Bár az ortodox temetőben lévő gránit síremlékek is kitűnnek az őket körülvevő szerényebb kivitelezésű sírkövek közül, méretük alul marad a status quo temető gránit síremlékeivel szemben. Dr. Váradi Jakab ügyvéd sírhelye két masszív fogantyúval ellátott feketegránit lappal van lefedve, sírköve karmos lábakon álló felfelé szélesedő csonka gúla. A Szauer házaspár lépcsős talapzatú síremlékén dór oszlopokat imitáló pilaszterek fognak közre egy a kavicsok elhelyezésére szolgáló mélyedést, melynek vízelvezetése is van. A fiatalon elhunyt Kállai Ödön és az idős kort megélő Bartos Henrik fehér márvány szarkofág alatt nyugszik. Ezek az egyedi kivitelezésű síremlékek csak a status quo temetőre jellemzőek.

Az ortodox temető sírköveinek nyugati felén, egy kivétellel, csak héber feliratot olvashatunk. Abban a pár esetben, amikor nem csak héber feliratot véstek a síremlékre, a keleti oldalon helyezték el azt. Ezek a latin betűs feliratok a II. világháborúig csak névre, dátumra esetenként településnévre korlátozódtak, bővebb szövegezés csak a holokauszt utáni véseteknél fordul elő. A status quo temetőben a héber mellett gyakori a magyar és a német

⁵ KORMOS 2016. 18.

felirat. A textusok sírköveken való elhelyezkedése nem követ semmilyen szabályt, a legtöbb esetben azonos oldalra vésték a héber és egyéb nyelvű feliratot. Az ortodox temetőben elképzelhetetlen a héber vésetek hiánya, ezzel szemben a status quo temetőben találunk csak magyar nyelvű szövegezést.

A halálozás időpontjának feltüntetése mindkét temető sírköveinél jellemzően a felvésett textus alsó harmadában helyezkedik el, általában közvetlenül az elhunyt neve után. A status quo temetőben viszont néhány síremlékre a főszöveg feletti ívmezőbe vésték.

Az ortodox sírköveknél elenyésző számban hiányzik a nyitó formula (פנ⁶ vagy פט⁶), a záró formulát (תנצבה⁷), az összes sírkőre felvésték. A status quo temetőben több esetben elhagyták ezeket a formulákat. A kis időszámítást jelölő betűk (לפ'ק⁸), vagy azok rövidítése, összevonása,⁹ szintén a status quo temető sírköveiről hiányzik gyakrabban.

Jelképek kombinálásával is csak a status quo temetőben találkozunk. A Susitzki házaspár obeliszk sírköveinek keleti oldalára fűzfa, a nyugatira Dávid-csillag szimbólumot vésték. Lengyel Lajosné magasba nyúló sírkövét fűzfa motívum díszíti, felső részét galambpár szobra zárja.

Állatábrázolást ugyanúgy nem találunk az ortodox temetőben, ahogy pergamentekercset, kettétört fát és nyitott könyvet formáló domborművet sem. Sírhelyet keretező kovácsoltvas kerítést is csak a status quo temetőben alkalmaztak.

⁶ a rövidítés feloldásának jelentése: itt van elrejtve vagy itt van eltemetve

⁷ a rövidítés feloldásának jelentése: legyen a lelke bekötve az örök élet kötelékébe

⁸ a rövidítés feloldásának jelentése: kis időszámítás szerint

⁹ a betűk összevonása, más néven ligatúra, a XIX. század sírkövein jelenik meg nagyobb számban

2. AZ IPOLYSÁGI ORTODOX TEMETŐ

2.1 A temető leírása

A sírkert Ipolyság északi határán fekszik. A földek, melyeket temető létesítésének céljából vásároltak, akkor még a városon kívül helyezkedtek el. Számolva a hitközség tagjainak gyarapodásával egy közel 21.300 m² területű telket vettek meg, ami egy több ezer fővel rendelkező nagyvárosi hitközség temetőterületének felel meg. Ez arra utal, hogy a hitközség lélekszáma dinamikusan nőtt és a közösség hosszú távra tervezett. Első parcellának egy 1.500 m² - nyi területet kerítettek le. Ez maradt az egyetlen parcella, a holokauszt következtében nem került sor bővítésre. A sírkertet kelet felől pórusbeton téglafal zárja, nyugatról és északról drótkerítés, délen felerészt a 2022-ben létesített gyűjtőudvar beton kerítése, felerészt drótkerítés. A temetőbe nyugati irányból juthatunk be egy vaskapun keresztül. A terület füves, nincsenek kijelölt ösvények, sem utak. Emlékművet nem állítottak a holokauszt után és a valamikori ravatalozó épülete sem maradt meg.¹⁰ Az összképre egyszerre van hatással a hagyományos kőanyag és formavilág, valamint a modern kivitelezésű síremlékek. A talajmozgás következtében a sírkövek egy része oldalra billent, más része megdőlt, emiatt a sorok és oszlopok görbének tűnnek (lásd 3 sz. képmelléklet). Előfordulnak sírkő nélküli sírkeretek, a helyükről elmozdított sírkövek, és azok közé, amik az eredeti helyükön maradtak, betemetetlen sírhelyek ékelődtek. Keretes sírok és fedett sírok csak elvétve fordulnak elő, dominálnak a magukban álló sírkövek, gránit tömbök, obeliszek. Mindent egybevetve a temető gondozott, átlátható és könnyen megközelíthető.

Megnyitásakor a sírkert előkerttel rendelkezett. Az 1950-es években a főút kiszélesítéséhez, illetve egy járda kiépítéséhez vettek el több négyzetméternyi területet,¹¹ ezeknek a munkálatoknak esett áldozatul az előkert. 2021-ben épült a szomszédos műszaki vizsgaállomás, melynek 6 m széles kivezető útját a temető nyugati széléből csípték le. Ezek a kisajátított részek elég távol estek a kimért soroktól, ahhoz, hogy ott gyereksírokat se feltételezzünk.¹² Gyereksírokat a temető nyilvántartása nem jelöl, de létezésüket bizonyítja az

¹⁰ KAPUSTA 2022.151.

¹¹ Okresný úrad Levice, Katstrálny odbor, pozemnoknižná vložka č.569/B/4.

¹² KAPUSTA 2022. 151.

egyévesen elhunyt Dekner Alíz sírkövének éppen maradt felső része, ami nem az eredeti helyén található, valaki áthelyezte a sorok közé.

2.2 A temető létesítésének körülményei

Kutatásom kezdetén az ortodox sírkerttel kapcsolatban nem rendelkeztem semmilyen információval. Az elérhető adatokból és publikációkból csak az derült ki, hogy az ipolysági ortodox hitközség 1876-ban alakult. Ennek az információnak a birtokában feltételeztem, hogy temetőjük alapításának éve sem eshetett sokkal későbbre. A héber dátumok lefordítása és a polgári időszámításra való átkonvertálása után szembesültem azzal, hogy az ortodox sírkert keletkezése jóval későbbre datálható, ugyanis a temető legrégebbi sírköve (lásd 4. sz. képmelléklet) 1911-ben került felavatásra.

Kohn Márkot, aki az Ipolyságtól 9 km-re fekvő Ipolyvisken élt, svát hónap 21-ik napján temették az 5670-es esztendőben, azaz 1910. január 31-én. Az ő sírköve volt az első az új temetőben, ami azt bizonyítja, hogy az anyahitközségből való kiszakadás ellenére az ortodox hitközség még 34 évig az 1850-ben létesített zsidó temetőt használta, a status quo hitközséggel közösen.¹³

Ennek okaira csak következtetni tudok. Az anyahitközségből egy kis létszámú csoport vált ki, kezdeti tőkéjük szerény volt. Bár a hitközséget alapító Berczeller Márton jó módú embernek számított, neki is voltak anyagi korlátai. Szükségessé vált a saját intézményrendszer kiépítése, és ezt igyekeztek a lehető legrövidebb időn belül létrehozni. Az ortodox hitközség 1898-ban már saját zsinagógával, mikvével,¹⁴ szegény konyhával, rabbi lakással és egyéb szükséges ingatlannal rendelkezett.

Ezek után a temető telkének megvásárlása még 12 évet váratott magára. Dokumentumok hiányában nem tudhatjuk, hogy ennek valóban anyagi okai voltak-e, az is lehet, hogy nem találtak minden szempontból megfelelő telket. A sírkert helyének kiválasztásánál fontos volt, hogy a terület száraz legyen, és lakott területen kívül essen. Előnyben részesítették a csendes, ugyanakkor jól őrizhető környéket, ezzel biztosítva elhunyt szeretteik zavartalan nyugalma.¹⁵ Új temetőt csak engedély birtokában lehetett nyitni, nincs arról adat, hogy az ortodox hitközség melyik évben nyújtotta be kérvényét, sírkert létesítésére.

¹³ KAPUSTA 2022. 153.

¹⁴ a vallásos zsidó élet szabályainak betartásához elengedhetetlen rituális fürdő

¹⁵ JÖCKLE 2000. 160.

Elhunyt szeretteik temetkezési helyét sem lehetett könnyű hátra hagyni, erre példa Schmidl Mórné, aki annak ellenére, hogy az ortodox hitközség tagja volt, az ortodox temető megnyitása után 8 évvel a status quo temetőbe temetkezett. 1902-ben, férje halálakor még nem volt ortodox sírkert, így őt csakis a közös temetőbe temethették, hű felesége pedig mellette szeretett volna nyugodni. Fiuk, Schmidl Manó sírját már az ortodox sírkertben találjuk.

A II. világháború után ismét egységbe tömörülő zsidó közösség újra a régi közös temetőbe temetkezett.

2.3 Temető térkép

1994-ben jelen meg az Asher Sándor és Gartenzaum Gyula által szerkesztett *Örökmécses* című könyv. Ebben találkoztam először az ortodox zsidó temető parcelláinak nyilvántartásával.¹⁶ Az ipolysági Löwy család jóvoltából azóta előkerült az 1939-ben készült térkép eredetije is, melyet 1945-ig folyamatosan vezettek. Kuriózumnak számít, hogy ez a temetői nyilvántartás megmaradt az utókornak. A leszármazottak már nem tudtak információt adni arról, hogy édesapjuk kitől kapta az 1990-es évek elején. Ez a temető térkép volt a kutatásom kiinduló pontja, és ezáltal lehettem biztos abban, hogy a sírkert mai képe, az eredeti állapotot tükrözi, így nagy biztonsággal vonhattam le következtéseket az általam vizsgált korszakról.

A temetői nyilvántartásban megszámozták az oszlopokat és a sorokat. A sírhelyek könnyebb beazonosításának érdekében az előbbieket arab, utóbbiakat római számokkal. A halálozások dátuma ebből a nyilvántartásból nem derül ki, a nevek pedig sok esetben hiányosak, van, hogy csak az elhunyt személy vezetéknevét jegyezték fel. Mivel az ortodox temetőben nem volt a temetkezési helyeket előre meghatározó előírás, több sor betemetetlen maradt. A Chevra Kadisa lehetővé tette, hogy a házastársak előre bebiztosítsák helyüket, amennyiben szerették volna, hogy egymás mellett legyen nyughelyük. A temető térképre beírt „F” betűk betemetetlen sírhelyeket jelölnek, a holokauszt következtében nem adatott meg a házastársnak, hogy férje, vagy felesége mellett térjen örök nyugalomra.¹⁷

A temető létesítésekor ravatalozót is építettek. A halottasház méreteit és tájolását feljegyezték a temető térképre. Az épületben három helyiséget alakítottak ki, a bejáratot is képező nagy

¹⁶ ASCHER – GARTENZAUM 1994. 180-181.

¹⁷ KAPUSTA 2022. 153.

helyiségből nyílt a két kisebb, az egyik nyugatra, az előkertre, a másik keletre, a temetőre nézett. A ravatalozót említi a Magyar Zsidók Központi Tanácsának 1944-es összeírása.¹⁸

A temető térképen feltüntetett kohanita erkély és a masszív kőkerítés mára már eltűnt.

2.4 A sírok beazonosítása

A temetőtérképen sok esetben nem az elhunyt polgári neve szerepel, így a héber vésetek nem feltétlenül árulják el a sírban nyugvó vezetéknevét, elhalálozásának pontos dátumát viszont szinte minden sírkőről leolvashattam. Az 1910 és 1945 között vezetett egyházi halotti anyakönyvek nincsenek meg, így a dátumok birtokában az elhunyt adatait az Ipolysági Anyakönyvi Hivatal polgári anyakönyveiből¹⁹ kerestem ki.

A bejegyzések 1919-ig magyar, 1919 és 1938 között cseh, majd szlovák, 1938 után ismét magyar nyelven történtek. Nagy segítséget jelentett, hogy az elhunyt vallásának megadása ezekben az időszakokban még kötelező volt, de a bejegyzésből nem derül ki, ki volt az ortodox és ki a status quo hitközség tagja. 17 esetben fordult elő, hogy a név és a halálozási dátum birtokában nem találtam bejegyzést, sem az ipolysági, sem a környező falvak polgári anyakönyveiben.

Az ortodox temető térképén szerepelnek olyan nevek, amelyekhez sem sírkő, sem sírkeret nem tartozik, azok pontos helyét csak a térkép alapján lehet lokalizálni. Ezek többsége 1941 után keletkezett, így valószínűsíthetjük, hogy a hozzátartozók az üldöztetés éve alatt nem tudtak síremléket állítani.

Nem szerepel az 1945-ig vezetett nyilvántartásban Polgár Ignác és Kolman Zoltán neve. Mindketten 1944 után haltak meg, sírjelüket a II. világháború után állították. Erre bizonyíték a sírkövékre vésett szlovák nyelvű szövegezés és a holokausztban elpusztított rokonok neveinek feltüntetése. Az egyévesen elhunyt Dekner Alíz sírja sincs feltüntetve a temető térképen, ahogy a többi gyereksír sem.²⁰

Susitzky Miksa 2014-ben állított síremléket a zsidóüldözés alatt elpusztított rokonainak, ez az egyetlen síremlék, melynek nyugati oldalán magyar nyelvű szöveget olvashatunk. Az általam szerkesztett temetőtérképen Herman Herczfeld temetkezési helyét és emléktábláját két külön sírhelynek jelöltem.

¹⁸ SCHWEITZER – FROJIMOVICS 1994. Vol I. 284.

¹⁹ matričný úrad Šahy, matrika umretých zväzok IV. - VII. (1907-1946)

²⁰ KAPUSTA 2022. 155.

A temetőtérképen szereplő nevek és a sírkövekről leolvasottak összevonásával 100 elhunytat sikerült beazonosítani, ebből 83-hoz anyakönyvi adatokat is találtam.

2.5 Motívumkincs

Az ortodox temető jelképrendszerén keresztül képet kapunk a közösség hitéleti jellegéről. Az ipolysági ortodoxok hagyományokhoz való ragaszkodását bizonyítja, hogy a síremlékek felén semmilyen motívumot nem találunk (lásd 1 sz. ábra), többségében maguknak a betűknek a megformálása, a nagyobb betűmérettel kiemelt név válik a sírkő díszévé. A ma is látható 84 sírkőnek csupán 49%-án találunk szimbólumot. Ez 41 db sírkövet jelent, az alábbi elemzés ezek vizsgálatának eredménye.

A régebbi sírok kedvelt díszítése a keresztény temetők mintájára átvett szomorúfűz. Az egyes sírköveken egyszerű rajzolatú, de a legtöbb síremléken igényesen vésett fűzfa motívuma 14 esetben (34%) fordul elő, ebből 7 férfi, 6 női, 1 pedig közös sírkövön. Klein Bernátné és Berczeller Rozália síremlékén a fűzfa motívum egy mélyítéssel kialakított körben helyezkedik el, de ezeknél is hangsúlyosabb a feketegránit obeliszk felső részébe vésett, aprólékosan kidolgozott szomorúfűz, Schlessinger Róza sírkövén. Ipolyság 1938-as, Magyarországhoz való visszacsatolása után ezt a szimbólumot egyetlen sírkőre sem vésték fel, ennek oka további kutatást igényel.

Mint minden zsidó temetőben, az ipolyságiban is vannak származásra utaló szimbólumok. Hat sírkövön (15%) találunk papi áldást osztó kezek rajzolatát. Ezek a kohanita származást²¹ feltűntető síremlékek egy sorban helyezkednek el. A magasba emelt kezeket, melyeken a mutató és középső, illetve a gyűrűs és kisujj összezárt, a két kéz hüvelyujja pedig érinti egymást, kizárólag kohén sírra vésik.²² Egyes magyarázatok szerint a kezeknek ez a tipikus pozíciója a „sin” betűt formázza meg, ami a Saddaj²³ rövidítése. A kohaniták a templomi szolgálaton keresztül közvetítették Isten áldását a gyülekezet felé.²⁴ A hagyományörzés fontos része, hogy ez a szimbólum nemzedékeken át ível. A tisztség apai ágon öröklődik, a kohaniták fontos és megbecsült tagjai a közösségnek.²⁵ Az, hogy Ipolyságon mindkét zsidó

²¹a kohaniták papi nemzetsége, Mózes testvérének, Áronnak (az első főpap) a leszármazottai

²² RAJ 1993. 15.

²³ Izrael Istenének egyik neve

²⁴ GOTTLIEB 1997. 6.

²⁵ KORMOS 2016. 18.

temetőben lépcsőkkel ellátott kohanita erkélyt építettek²⁶ bizonyítja, hogy a helyi közösség számon tartotta a papi nemzetség tagjait, akik tiszteletben tartották a rájuk vonatkozó tilalmakat és eleget tettek kötelességeiknek.

Lőwy Miksa szürkegránit sírkövének felső része letört (vagy letörték). Ezen a töredéken kancsó és tál motívuma van felvésve, ami egyértelmű jele annak, hogy az elhunyt lévőta²⁷ volt. A szimbólum eredete szakrális, mivel a lévőta feladata volt, hogy a kohén pap kezére vizet öntsön, miáltal az rituálisan megtisztulva áldhatta meg a gyülekezetet. A kezeiről lecsurgó és ezáltal tisztátalanra vált víz, nem érinthette a padlót, ezért azt egy tálban fogták fel.²⁸ Az ortodox temetőben ez az egyetlen kancsóábrázolás.²⁹(2%)

A Dávid-csillag ősi jelkép, egyszerre jelképezi az ég és föld, illetve a férfi és nő egybefonódását. A két egymásba forgatott háromszögnek más értelmezése is van, miszerint a lefelé fordított háromszög csúcsai a világ három olyan alappillére szimbolizálják, ami Istentől függ (igazság, törvény, béke), míg a felfelé irányuló az emberre vonatkozó három pontot (Tóra, Isteni szolgálat, szeretet) összekötő háromszög.³⁰

Az ortodox temetőben ez a jelkép Kulka László 1919-es sírkövén (lásd 5 sz. képmelléklet) jelenik meg először, majd ez a motívum a két világháború között dominánssá válik úgy a férfi, mint a női sírokon. A 41 szimbólummal díszített sírköből 20-on (49%) találunk Dávid-csillagot, ebből 19 esetben a kezdő formulát³¹ a csillag közepén helyezték el. Bár tetten érhető a közösségen belüli mintakövetés, a szimbólum kivitelezése változatos. Van domborítással hangsúlyozott, körvonallal kiemelt, vastagabb és vékonyabb vonallal vésett Dávid-csillag is. Mivel ez a jelkép az Izraelhez való kötődést is hirdeti,³² kijelenthetjük, hogy a XX. század 20-as éveitől a hitközségre jellemző egyfajta nosztalgikus hangulat, és hangsúlyt kap az őshazához való ragaszkodás. Ennek legfőbb oka, hogy a csehek által irányított új államban nehezen találták meg hovatartozásukat, így sokan zsidó származásúként határozták meg magukat. A magyar identitású polgárok szerint a város zsidó lakosai nem tiltakoztak elég vehemensen Ipolyság Csehszlovákiához való csatolása ellen,³³ a csehek szemében viszont túlságosan is magyarok maradtak.

²⁶ még 1910-ben is, amikor az ortodox temetőt létesítették

²⁷ a lévőta templomi szolgálatot láttak el, Jákob fiának, Lévinek a leszármazottai

²⁸ GOTTlieb 1997. 17.

²⁹ a másik lévőta, Fráter László sírkövén nincs szimbólum, segéd papi származására a ל'ג'ו (szgan lévőta) rövidítés utal

³⁰ RAJ 1993. 14.

³¹ az „itt van eltemetve” héber betűs rövidítése

³² ERDÉLYI 1980. 25.

³³ a Magyarországon tapasztalható antiszemita közbeszédet és a numerus clausust szembeállítva a Csehszlovákiában tapasztalt liberális demokráciával, az ipolysági zsidóknak valóban nem volt vonzó a visszacsatolás gondolata

Bár a II. világháború előtti Csehszlovákiát a demokrácia kis szigeteként emlegetik, a zsidókkal szembeni engedékenységnak volt egy hátsó szándéka is. A zsidó származást nemzetiségként meghatározva, igyekeztek az izraelitákat leválasztani a magyarságról. Ennek eredményeként az 1930-as népszámláláskor a felvidéki zsidóságnak csak a 16%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.³⁴ Ez volt az ára annak, hogy korlátozások nélkül élhessenek, és ugyanazok a jogok illessék meg őket, mint nem zsidó polgártársaikat.³⁵

A sehová sem tartozás egy újabb periódusa kezdődött az 1938-as visszacsatoláskor. Az ipolysági zsidóságnak nem tudták megbocsátani, hogy feladva magyar nemzetiségüket, zsidó nemzetiségűnek vallották magukat az 1930-as népszámlálás alkalmával. Bár a zsidó elemi iskolában magyar nyelven folyt a tanítás, és mindkét hitközség tagjai magyar nyelven kommunikáltak polgártársaikkal, az ipolysági zsidókat azzal vádolták, hogy a csehek érdekeit képviselték, és ezzel feladták magyarságukat. Így maradt az identitás egy biztos és megkérdőjelezhetetlen pontja az őshazához való tartozás, és ezt tükrözi a Dávid-csillag gyakorisága mindkét ipolysági zsidó temetőben 1919 és 1943 között.

2.6 Feliratok

A XIX. század előtti sírfeliratok általában rövidek, ennek legfőbb oka, hogy a közeli térségben elérhető gyengébb minőségű kőanyagba csak nagyméretű betűket tudtak vésni. Ez nagyban korlátozta a szöveg terjedelmét, így csak a legfontosabb információk kerültek felvésésre. A sírkőről nem hiányozhatott az elhunyt neve, a halál dátuma,³⁶ a nyitó és a záró formulák. A közösség tagjai egyként állnak az Örökkévaló előtt, sírjaik évszázadokon keresztül egységesek voltak, melyeken az írás tartalma képviselte az értéket.

A bővebb szövegezésű textusok az 1800-as évek közepétől jelennek meg a magyarországi³⁷ temetőkben. A jobb minőségű sírkövekre már kisebb betűméretet is fel tudtak vésni, így maradt hely az eulógiákra,³⁸ és a jó tulajdonságok kiemelésére.³⁹ Ennek terjedelme általában egy-két sor és a sírkő felső harmadában helyezkedik el. Alapos nyelvismeret birtokában betűösszevonással vagy rövidítéssel, mélyebb tartalommal bíró szavakat vagy mondatokat

³⁴ SIMON 2014. 194.

³⁵ SADEK – ŠEDINOVÁ 1991. 38.

³⁶ az elhalálozás zsidó naptár szerinti dátuma nélkül nem lehet a Jahrzeit (halálozási évforduló) pontos napját megállapítani

³⁷ 1910-ben Ipolyság az Osztrák-Magyar Monarchia része

³⁸ elhunyt méltatása

³⁹ BÁNYAI 2011. 29.

alkothatunk.⁴⁰ Sematikussá váltak a nevek előtti rövidítések, mint a ,ר' (רבי⁴²), ,ה"ה (הרי הוא⁴¹), mint a ,כ"ה (כבוד הרב⁴³) és a ,מ' (מרת⁴⁴).⁴⁵ A férfiak esetében általában az istenfélelmet, dolgosságot, becsületességet emelik ki, míg nők esetében a gondosságot, szerénységet és a jólelkűséget. Ezek a leggyakoribb jelzők ezért a legtöbb sírkövön ugyanezek köszönnek vissza.⁴⁶

A halálozás vagy a temetés dátuma, legtöbbször a síremlék alsó harmadában van feltüntetve. Írásmódja szintén egységes, a nap és a hónap után a kis időszámítás szerinti évet vésik. A kis időszámítást rövidítéssel (לפ"ק) vagy a három betű alkotta ligatúrával⁴⁷ jelölik.⁴⁸

Az ipolysági ortodox hitközség tagjainak héber nyelvhez való ragaszkodását bizonyítja, hogy a XIX. század utolsó harmadától a XX. század első harmadáig közkedvelt akrosztichon⁴⁹ a temetőjükben feltűnően gyakori.⁵⁰ Az első ilyen verses formulák az 1830-as években jelentek meg, leginkább a női sírokon. Ezeknél a sírverseknél jellemzőek a sorvégi rímek, és az elhunyt nevének újraalkotása a verssor elején kiemelt betűkből.⁵¹ A harminc, akrosztichonnal rendelkező sírfelirat közül, huszonkettőn találtam sorvégi rímet. Két esetben fordul elő, hogy a nevet nem a sor eleji, hanem a sorok között kiemelt betűkből olvashatjuk össze.

Rosenbaum Henrik 1925-ös síremlékére tizennégy soros akrosztichont véstek, ennél hosszabbat csak Herczog Salamon 1926-os síremlékén találunk, melyre tizenhat soros sírverset írtak fel. Rosenbaum Henrik nevét nem tüntették fel külön sorban, héber vezeték és utónevét az akrosztichon első betűiből tudjuk összeolvasni.⁵²

ROSENBAUM HENRIK

פ"נ

נזכירה דודיך משרים אהבוך
פעלתה צדק הישר והטוב
תמכתה ידי עניים ומרודים

HERCZOG SALAMON

פ"נ

עבד ד' איש תם וישר וירא אלקים

כה"ר
יהושע הערצאג
ע"ה

⁴⁰ RAJ 1993. 16.

⁴¹ jelentése: aki, vagyis ő

⁴² jelentése: úr

⁴³ jelentése: tiszteletre méltó úr

⁴⁴ jelentése: úrnő/úraszony

⁴⁵ KORMOS 2016. 40.

⁴⁶ BÁNYAI 2011. 29.

⁴⁷ ligatúra – két vagy több betű egybeírása

⁴⁸ BALOGH 2018. 112.

⁴⁹ BÁNYAI 2011. 30.

⁵⁰ KAPUSTA 2022. 160.

⁵¹ BALOGH – BÁNYAI 2014. 155.

⁵² KAPUSTA 2022. 160.

להקדיש צור בית זבול בניתה
 יגעתה ומצאתה חמדת נפשך
 רשם ירשם זאת לדור אחרון
 אכנו זכרון הם יגידו תהלתך
 זכרוןך בית תפילה יספר לעד
 עצתך הסכימו זקנים ונערים
 נגד עדתך עמדתה כגבור לנם
 במישור לנהלם על מי מנוחות
 ועל פן יודוך והכל ישבחוך
 יהי משכורתך שלימה בנועם ד
 מאת המשלם שבר טוב לריאיו

ב' מו"הר יהודה אמי ז"ל

ושם אמו רבקה ע"ה

נפטר בש"ט כה מרחשון
 שנת תרפ"ו לפ"ק

תנצבה

מכפר סעטע תע"א

ירשם לדור אחרון אשר מעודן
 חלכת בדרכי ישרים ותמימים
 ואחור מהם לא נסגת כל ימך
 ש"מ'ם יודו צדק מפעלותיך
 עבודת הבורא היה רק חפצך
 המון מעשיך הטובים ויושר לבך
 עדות נאמנה על גודל צדקך
 רבים מסביב עלית על כולם
 צרקה פעלת תמיד בנפש חפצה
 ארחות מוסר ועול משפטי קונך
 גם עד זקנה כאהבה סבלה

נפטר בשם טוב ט תמוז

הובל לקבורה במספד תמרורים
 ביום י תרפ"ו לפ"ק

ושם אמו ציפרל ע"ה

תנצבה

Az ilyen szintű összetett textusok arra utalnak, hogy a közösség nagy hangsúlyt fektetett elődeik tudásának megőrzésére és annak továbbadására. Vallásos gondolkodásmódjukat és ortodox identitásukat hűen tükrözik a hosszú héber nyelvű sírfeliratok. Ha a hétköznapiakban nem is használták a héber nyelvet, a közösség többsége biztos, hogy értette azt, ellenkező esetben a síremlékeken magyar nyelven is feltüntették volna az elhalálozás dátumának héber alakját. Ennek azért van jelentősége, mert a zsidó hagyományok fontos része a zsidó naptár szerint kiszámolt halálozási évfordulón (jahrzeit, jiddis kiejtéssel jorcájt) tett temetőlátogatás és megemlékezés. Csak egy esetben, Berczeller Rozália 1926-ban állított sírkövén szerepel halálának polgári naptár szerinti dátuma.

A neveket olykor keretezéssel emelik ki. Kartusba⁵³ írt névvel négy esetben találkoztam, ebből három női síron helyezkedik el, a negyedik Somló Béla igényesen faragott síremlékén látható. Sírkövén a keretezést hullámos vonalak alkotják, amelyek a kartust három részre tagolják. Középen kidomborítással és nagy betűmérettel kihangsúlyozva, héber betűkkel az

⁵³ kartus – feliratot, esetenként címet keretező díszes forma

elhunyt személynevet (Elijáhu) olvashatjuk. A két kisebb részbe a „tiszteltre méltó úr” rövidítését, illetve a vezetéknévét (Somló) vésték. Schlesinger Róza héber utónevét (Ráhel), szintén kidomborították, amit még a kartus belsején lévő satírozás is hangsúlyoz.

A szülő nevének feltüntetése azokban az időkben volt fontos, amikor még nem használtak családnevet. Egy közösségen belül gyakori volt a névazonosság, ezért az elhunyt utónevéhez az apa, ritkább esetben az anya nevét kapcsolták. A XX. század zsidó temetőiben a héber névváltozat feltüntetése már inkább a hagyományőrzést szolgálja, hiszen II. József 1780-as rendelete⁵⁴ után már kötelező volt családnevet használni, ezzel könnyítve meg a beazonosítást, és a rokoni kapcsolatok számontartását.

A XIX. század előtt az anya nevét csak kivételes esetekben vésték a sírkőre, ez az információ csak később jelenik meg a síremlékeken.⁵⁵ Az ipolysági ortodox hitközség is engedett a modern hatásoknak, ennek köszönhetően a temetőben feltűnően sok az anya nevét megőrkítő sírfelirat. Egyes sírköveken közvetlenül az elhunyt neve után vésték,⁵⁶ de nem ez a jellemző. Az anyja neve formula (שם אמו - שם אמה) a leggyakrabban a sírkő alsó részére került, kissé elkülönülve a többi szövegrésztől.

Csak a női sírok jellegzetessége, a házastárs nevének feltüntetése. Az általam vizsgált temetőben nem egységes a férj nevének sírkövön belüli elhelyezkedése. Van, hogy a férj neve csak a nyugati, azaz a héber nyelvű oldalon olvasható, sokszor mindkét oldalon, néhány síremléken pedig csak a keleti felén tüntetik fel, latin betűvel. Összesen harminc síremléken örökítették meg a családfenntartó nevét:

táblázat 1

szövegrész	d b	%
héber	1 1	37
héber + latin	1 3	43
latin	6	20

Általános jelenség, hogy az apa neve ezeken a sírköveken nem jelenik meg,⁵⁷ hiszen a „felesége x-y -nak” után nem folytatják azzal, hogy „és lánya x-y apának”, ugyanakkor az

⁵⁴ Rendelet a zsidók nevééről (1787). Idézi: KOMORÓCZY 2013. 399-405.

⁵⁵ BALOGH 2018. 139.

⁵⁶ Ez inkább a női sírokra jellemző, de találkozunk „fia az anyjának” formulával is. Ezeknél az eseteknél az apa korai halála miatt kialakult, anyához való szoros kötődésre lehet következtetni.

⁵⁷ Kivéve Liling Simon II. világháború után állított sírkövén. Lásd 3.10 fejezet.

„anyja neve” formula a legtöbb esetben ezeken a síremlékeken is megjelenik. Férfi síron nem tüntetik fel a feleség nevét.

A temetőben 115 rokoni kapcsolatra utaló vésetet találtam. Ezek nagy részénél a férj és az anya, ritkább esetben az apa és az anya szerepel, de előfordul, hogy csak az egyik van feltüntetve. Az összes sírkövet figyelembe véve, ezek a következőképpen oszlanak el:

táblázat 2

rokoni kapcsolat	db	%
apa	24	21
anya	61	53
férj	30	26

Életkor feltüntetése a héber szövegben kilenc esetben fordul elő, ebből hat férfi, három női síron olvasható. A kilenc vésetből hat, idős (60 felett), kettő középkorú (40 – 60 között), egy pedig fiatal (40 alatt) ember sírkövén található. Születési dátum egyetlen síremléken sem szerepel, sem héber sem latin betűs feliratban.

A XIX. század előtti sírköveken, szinte minden magyarországi régióban találunk származási helyre utaló feliratot, ez alól csak az északkeleti régió kivétel.⁵⁸ Mivel az ipolysági ortodox temető már XX. századi, a síremlékekre vésett helységnevek nem az első generáció tagjainak származási helyhez való ragaszkodását hivatott demonstrálni, hiszen a sírkertbe már a második, esetenként a harmadik itt élő generáció temetkezett.

Az ipolyságiak nem tartották fontosnak, hogy sírköyükön külön kiemeljék, életükben melyik város polgárai voltak. Az 1933-ban elhunyt Weisz Jetta síremléke az egyetlen, ahol szerepel a város megnevezése, annak szlovák (Šahy) formájában. A feliratból kiderül, hogy a hajadon Jitl Sirá, Johanan Weisz rabbi lánya, aki Šahy szent közösségének rabbija és rabbinikus bíróságának feje. A véset a csehszlovák időkben keletkezett, így a szlovák verzió használata az új államhoz való lojalításra is utalhat, de lehet, hogy csak egyszerűbb volt a rövidebb alakot felvésni.

Csupán hét olyan sírkövet találtam, amelyen van származási vagy lakhelyre vonatkozó információ, miközben a temetőtérkép és az anyakönyvi bejegyzések alapján, huszonöt nem

⁵⁸ BALOGH 2018. 110.

Ipolyságon élő, vagy nem onnan származó elhunytat sikerült beazonosítanom (lásd 2 sz. ábra). Oblát Mór sírkövére származásának helyét vésték, a másik hatra a lakhelyet. Öt esetben fordul elő, hogy a települést a héber szövegben tüntették fel, két esetben a sírkő keleti oldalára vésték, latin betűkkel. Kolman Zoltán sírköve az egyetlen, amelyen a település nevének a szlovák, és nem a magyar verziója szerepel, ezt a II. világháború után több évvel állították.

táblázat 3

név	település sírkőre írt formája	átírás latin betűkre	az állam hivatalos neve a felirat keletkezésekor	a település hivatalos megnevezése, ma HU/SK
Kohn Márk	ווישק	Visk	Oszták – Magyar Monarchia	Ipolyvisk / Vyškovce nad Ipl'om
Kolman Zoltán	הוקבצע	Hokovce	Csehszlovák Szocialista Köztársaság	Egeg / Hokovce
Krén Hermina	פאלאשט	Palást	Oszták – Magyar Monarchia	Palást / Plášťovce
Michel Gabriella	פעלשו סעמערעד	Felső Szemeréd	Csehszlovák Köztársaság	Felsőszemeréd / Horné Semerovce
Oblát Mór	Drégely - Palánk	-	Csehszlovák Köztársaság	Drégelypalánk
Rosenbaum Adolf	פאסטא	Pásztó	Csehszlovák Köztársaság	Ipolypásztó / Pastovce
Rosenbaum Henrik	Ipoly - Pásztó	-	Csehszlovák Köztársaság	Ipolypásztó / Pastovce

Az első Csehszlovák Köztársaság idején⁵⁹ a családok ragaszkodtak az általuk megszokott magyar településnevekhez. A helységnevek feltüntetése több okból is praktikus, egyrészt névazonosság esetén segíti a beazonosítást, másrészt a következő generációknak nyújt támpontot.

1918 előtt az ipolypásztói izraeliták Vámosmikolára temetkeztek, hiszen csak az Ipoly folyó választotta el egymástól a két szemközti falut. Az I. világháború után Ipolypásztót Csehszlovákiához csatolták, így már nem csak a folyó, hanem a határ is elválasztotta a falu zsidóságát temetőjétől. Ez után kényszerültek arra, hogy a tőlük 28 km-re fekvő Ipolyságra vigyék eltemetni elhunyt családtagjaikat.

⁵⁹ 1918. október 28. – 1939. március 15.

2.7 Formavilág

A XIX sz. előtti zsidó temetők egységes képet mutattak, ami nagyrészt annak köszönhető, hogy a síremlékek közel azonos méretűek voltak.⁶⁰ A közép és kelet-európai askenáz zsidóság az egyszerű sírkőformát preferálta. A tájból nem feltűnően kiemelkedő, téglalap alakú sírkövek felső részét ívesre formázták.⁶¹ A vizsgált sírkertben ez a forma az Oszák-Magyar Monarchia idején volt közkedvelt. A klasszikusan íves lezárású emlékjelek több típusát is megtaláljuk a sírkertben. A jó minőségű kőanyag egyszerűbbé tette a formák kialakítását, a sírkőfaragók bátran alkalmazhattak kiugró elemeket, vagy hullámos lezárást. Gyakori forma még az obelisz, melyet előszeretettel faragtak szürke vagy fekete gránitból. A XX. századhoz igazodva megjelentek a téglalap alapú, nagyméretű gránittömbök, ezeket igyekeztek az éleket megtörő faragásokkal egyedivé tenni. Előfordult, hogy a gránitot egyszerű téglalap formájúra faragták, de ezeknek a sírköveknek a száma csekély.⁶²

A formavilágot vizsgálva nem alakult ki olyan minta, ami az elhunyt anyagi helyzetére, közösségben betöltött szerepére, műveltségi szintjére vagy vallásosságára utalna. Az azonos formaválasztás inkább egy adott családon belül jellemző.

Házaspárok esetében szinte mindig azonos a sírkő anyaga és formája. A Dekner, Hirshberg, Berczeller és Paskusz házaspár egyforma síremlékét egymás mellett találjuk. Blumenthal Vilmos és Borbála egymástól messzebb, hagyományosan elkülönülve van eltemetve, de az azonos formavilág elárulja összetartozásukat.

Az egyetlen sírkőforma, ami jó anyagi helyzetre utalhat, az obelisz, de ez nem feltétlenül helyes következtetés. A temetőben az obelisz síremlékek szinte kizárólag gránitból készültek, tehát a jó módra inkább a sírkő anyaga utal, nem a formája.

2.8 Anyag és állapot

A XIX. században sokat javult a zsidóság társadalmi és gazdasági helyzete, ebben az időszakban jelennek meg a zsidó temetőkben a szürke- és feketegránit síremlékek. Az ipolyági ortodox temetőben már a XX. századra jellemző, új technológiákkal faragott, változatos kőanyagú sírköveket találjuk.

⁶⁰ ERDÉLYI 1980. 17.

⁶¹ KORMOS 2016. 21.

⁶² KAPUSTA 2022. 161.

A sírkertet szemlélve megállapíthatjuk, hogy az összkép nem egységes, ennek oka a különböző kőanyagból faragott síremlékek minden rendszert nélkülöző elhelyezkedése. A sírkertre egyszerre jellemzőek a régióban előszeretettel használt vörös mészkő és a szürke-, illetve feketegránit sírkövek. Ezeket a típusú síremlékeket főként a módosabbak rendelték. A szegényebb réteg inkább a XIX. század végétől megjelent, a városi kőfaragó cégek által legyártott műkőből készített síremléket.⁶³

Az Ipolyságtól 85 km-re fekvő Gerecse hegységben tömör, a fagynak is ellenálló kőzetet fejtenek, ami a XIX. században széles körben elterjedt alapanyaga volt a sírkőfaragásnak. A geressei mészkövet rózsaszín mintázatára utalva, vörös márványnak is nevezik. A belőlük faragott sírjelek évszázadokig megőrzik motívumkincsüket, és a rájuk vésett textusokat. Időtállóságának köszönhetően számtalan adat őrzői, melyeket ma is könnyen leolvashatunk a síremlékekről.⁶⁴

A geressei kőanyagot Piskén, Tardoson és Süttőn faragták. A települések közelsége miatt az ipolysági ortodox temetőben is előszeretettel használták. Az 1910 és 1920 között felállított sírjelek felét ebből a vörös mészkőből fargták. A kőanyag 1920 után eltűnik, ennek oka, hogy a beszerzése akadályokba ütközött, miután a Trianoni határrendezés elvágtatta a várost Magyarországtól.⁶⁵

A feltámadás-hit miatt az ortodox közösség tagjainak, ahogy minden zsidó vallású embernek, fontos volt hogy sírkövéük az idők végezetéig megőrződjön, így biztosítva nevük fennmaradását. Aki csak tehetett, tartós, jó minőségű kőből faragtatta elhunyt családtagja sírkövét. Ezek aránya az összes sírkövet figyelembe véve, a következők szerint alakul:

táblázat 4

kő típus	db	%
vörös mészkő	12	14
szürke gránit	18	21
fekete gránit	22	26

Az elemzés alapján kiderül, hogy a temető sírköveinek 61%-át faragták tartós kőanyagból. Az, hogy az 1920 és 1945 közötti sírkövek többsége szürke- és fekete gránitból készült azt

⁶³ BALOGH 2021. 39.

⁶⁴ BALOGH 2018. 63-65

⁶⁵ KAPUSTA 2022. 161.

bizonyítja, hogy a közösség tagjainak nagy része jó anyagi körülmények között élt. A határváltás nem volt hatással a működő síremlékek előfordulásának gyakoriságára, azok egyforma arányban fordulnak elő mindkét korszakban.

A Berczeller család az ortodox közösség módosabb rétegéhez tartozott. Nagyméretű sírköveik dominanciája a sírkertben vitathatatlan. A feketegránitból készült robusztus síremlékek magassága jócskán meghaladja Weisz Antal rabbi sírkövének méreteit. Tartósságukat bizonyítja, hogy a II. világháború ütötte golyónyomok ellenére nem keletkezett rajtuk repedés. A precíz pontossággal kivitelezett mély vésetek aranyozása az idő múlásával sem kopott meg. A temetőbe látogatóknak első látásra nyilvánvaló, hogy befolyásos család sírköveit látja.

Balogh István doktori disszertációja nyomán a temető síremlékeinek állapotát több kategóriába soroltam a sírkő épségét és olvashatóságát figyelembe véve, ugyanakkor nem állítottam fel minőségi sorrendet. Többször előfordult, hogy egy törött sírkőről sokkal több információt tudtam leolvasni, mint egy épen maradt, de rosszabb minőségű kőből faragott síremlékről, ezért nem minősítem az egyiket jobbnak a másiknál. A temető síremlékeinek jelenlegi állapota a következők szerint alakul:

táblázat 5

állapot	db	%
a kő teljes, a felirat nagyobb része olvasható	68	81
a kő teljes, a felirat nagyobb része olvashatatlan	3	4
a kő sérült, a felirat nagyobb része olvasható	1 1	13
a kő sérült, a felirat nagyobb része olvashatatlan	2	2

Kijelenthetjük tehát, hogy a síremlékek túlnyomó többsége, egész pontosan 94%-a, jól olvasható és ezáltal sok információt nyújt. A sírköveknek csak 15%-a sérült, ami viszonylag jó aránynak mondható. Ledőlt vagy ledöntött sírkövet 10 esetben találtam, ezek többsége ép.

2.9 A sírok elhelyezkedése

A temetőt különböző szempontokból elemeztem, ezek egyike a férfi és a női sírok eloszlása (lásd 3 sz. ábra). Bár a férfi sírok jellemzően a jobb oldalon vannak, az elkülönülést nem minden esetben tartották be. Erre már az első sírok esetében is találunk példát. A Hirshberg házaspár az 1910-es évek elején halt meg, sírjuk a temető bal felén, azaz a női sírok dominálta oldalon helyezkedik el, szorosan egymás mellett. A kivételek ellenére elmondható, hogy a férfi és női sírok elkülönülése szabályszerű és az ortodoxia előírásait a többség betartotta.

A különböző évtizedekben keletkezett sírhelyek temetőn belüli elhelyezkedését elemezve kiderül, hogy a sorok feltöltése nem követ kronológiai sorrendet. Az általam szerkesztett ábrán (lásd 4 sz. ábra), külön színnel jelöltem az egyes periódusokat. Bár nem rajzolódik ki élesen, a sírok elhelyezkedésében felfedezhető némi minta. Az 1910-es években keletkezett sírok a temetőkapuhoz vannak közelebb, és középre koncentrálódnak. A 20-as, 30-as évek síremlékei nagyrészt feltöltik a megkezdett sorokat, miközben az előbbieket többnyire befelé igazodnak, utóbbiak a széleken helyezkednek el. A 40-es évek sírjai vannak a kaputól legtávolabb.

A színek kavalkádja azt mutatja, hogy a sírhelyek kijelölésére nem volt semmilyen szabály, a Chevra Kadisa nem szabott meg sorrendet. Hét sírhely esetében, a sírkő és anyakönyvi adatok hiányában a temetkezés évét nem tudtam beazonosítani.

2.10 Weisz Antal rabbi és családtagjainak síremlékei

Weisz Antal 62 évig volt az ipolysági ortodox hitközség rabbija. 93 évesen hunyt el 1938. szeptember 15-én. A jesivát⁶⁶ végzett rabbi ortodox szellemben vezette közösségét, döntése a

⁶⁶ felsőoktatási intézmény, ahol a Tórát tanulmányozzák és a vallási kérdéseket vitatják meg

vallási kérdésekben megkérdőjelezhetetlen volt. Díszítés nélküli, szürke gránit sírköve (lásd 6 sz. képmelléklet) nem hivalkodó, mérete alig nagyobb, mint a temető legtöbb síremléke, ami a rabbi szerény jellemét tükrözi.

Johanan Weisz rabbinak három családtagja nyugszik az ipolysági ortodox temetőben. Édesanyja vörös mészkő síremlékét közvetlenül a rabbi sírja mellett találjuk, a temető középső részén. Ráhel nyughelye egyike az első síroknak, Weisz Mórné, született Herczfeld Róza 1910 októberében halt meg, 82 éves korában. Sírfelirata nem utal sem férjére, sem rabbi fiára, egyedül édesanyja neve (Hana) van feltüntetve. A hagyományos, egyszerű ívvel lezárt, díszítés nélküli sírkő erősen jobbra dől. A vörös mészkő tömbön egy hosszanti repedés fut végig, a sírkő stabilitását több, vízszintesen futó vaspánt és a két oldalán futó keret biztosítja. Weisz Jetti édesanyja, Seidner Johanna, korán meghalt, így őt négy éves korától nagynénje Seidner Teréz nevelte, akit a rabbi 1887-ben vett feleségül. Saját családja nem volt, 50 évesen halt meg, hajadonként. Műköből faragott, egyszerű, íves lezárású sírkövét Dávid-csillag díszíti. A szövegrész kiemeli, hogy az ipolysági rabbi lánya.

Féltestvére, Laufer Miksáné, született Weisz Margit, 24 éves korában halt meg 1917-ben. Kettőtört, motívum nélküli, vörös mészkő síremlékén ragasztó nyomai vannak, így azt valaki már egyszer javította. Jelenleg a sírhelyre lefektetve találjuk, két darabban. A bővebb szövegezésű felirat emléket állít Malkának, aki lánya Johanan Weisz rabbinak és tanítómesternek.

A négy sírhely példamutatóan hagyományőrző, úgy formájukat, mint díszítésüket tekintve. A síremlékek egymáshoz közel helyezkednek el, ugyanabban a sorban.

2.11 Mártíroknak emléket állító vésetek a sírköveken

A holokauszt után az ipolysági zsidó temetőkben nem állítottak emlékjelet sem az ortodox sem a status quo hitközség túlélői. Megsemmisített családtagjaik elvesztését egyénileg próbálták feldolgozni. Arról sincs feljegyzés, hogy a valaha vallási szertartásokhoz használt, de a háború alatt meggyalázott liturgikus tárgyakat, vagy a meggyilkolt emberek személyes tárgyait szimbolikus sírba helyezték volna. Az eltűnt hozzátartozók keresése hónapokig reménnyel töltötte el az életben maradt családtagokat, de pár év múlva már el kellett fogadniuk a tényt, hogy szeretteiket már nem látják viszont.

A helyi polgári anyakönyvben 1946 júliusától jelennek meg az első bejegyzések, a rokonok által bejelentett, szemtanúval megerősített halálesetokról. Mivel csak kivételes esetben tudták

a halálozás pontos napját, dátumként leggyakrabban 1944. június 8.⁶⁷ vagy 1944. december 31. szerepel. A legtöbb utólagos bejegyzés 1947-ben történt, a kerületi ügyészség halottá nyilvánítása alapján.

A holokauszt miatt keletkezett űr néma tanúi a házastársaknak fenntartott sírhelyek betemetetlensége. Barok Ármin halálakor a család dupla sírt készíttetett, de a házaspár nagyméretű fekete gránit sírkövének jobb oldalára nem került véset. Barok Árminné, született Berczeller Margit Auschwitzban halt meg, akárcsak 85 éves édesapja, Berczeller Lajos. Berczeller Lajos édesanyja, felesége, testvére és sógornője mellett lett volna eltemetve, de testét a halálgyár krematóriuma semmisítette meg.

Az ortodox temetőben kilenc sírkövön találtam mártír családtagok emlékét őrző vésetet. A szöveg tartalma, hossza, nyelve és a síremléken való elhelyezkedése nagyon különböző. Négy esetben héber, kettőnél magyar, hármon pedig szlovák a felirat nyelve. A háború után elhunyt Kolman Zoltán sírkövén héber és szlovák véset is emléket állít meggyilkolt feleségének és kisfiának.

A mártír feliratok keletkezésének évére nehéz következtetni. Polgár Ignác magyar identitású volt, az utódok ennek ellenére az új állam⁶⁸ nyelvét használták sírkövének keleti oldalán. A szlovák nyelv használata nem jelenik meg közvetlenül a II. világháború után, ebből és a modernebb betűtípusból arra lehet következtetni, hogy a síremlék, több évvel a holokauszt után keletkezett, de ennél pontosabb meghatározásra nincs lehetőség. Schmidl Manó sírköve és az arra vésett mártír felirat az egyetlen, amit időben el tudunk helyezni. 1945-ben bekövetkezett halálakor és még az első Jahrzeit idején is Ipolyságon élő fia állíttatta a síremléket, így a felirat keletkezése 1946.⁶⁹ Rosenfeld Eszter sírkövén a mártír családtagok személynevének szlovák alakja került felvésésre, így arra kell következtetnünk, hogy a síremléket nem közvetlenül 1945 után állították. Kolman Zoltán síremlékének anyaga (szürkegránit⁷⁰), a szlovák nyelv használata és a héber szövegben vétett gyakori betűelírás is bizonyítéka az utólagos sírkőállításnak.

Az elhunyt nevének fennmaradása fontos a zsidó hagyományban. A nevek kőbe vésésének célja az elhunyt családtag emlékének örök időkre tartó megőrzése.⁷¹ A kilenc sírkőből, csak egyen nem tüntették fel a mártírok neveit. A szövegezés formája minden esetben más, ezért érdemes a kilenc sírkövet egyenként megvizsgálni.

⁶⁷ az ipolysági gettó felszámolásának napja

⁶⁸ Csehszlovákia államnyelve cseh és szlovák, ezek egyenrangúak, miközben a cseh országrészen a cseh, a szlovákban a szlovák a hivatalos nyelv

⁶⁹ a zsidó hagyományt betartva a halálozás első évfordulóján állítanak sírkövet

⁷⁰ a túlélő, de kisemmizett családtagok nem tudták megfizetni a drágább kőanyagot

⁷¹ BÁNYAI – KOMORÓCZY 2018. 88.

Adler Jakab sírkövének alsó részén az elhunythoz fűződő rokoni kapcsolatot, a családtagok nevét és haláluk körülményeit is héber nyelven vésték fel. A feliratból kiderül, hogy Adler Jakab feleségét Leá-t, vejét Lévit, lányát Ráhelt és unokáját Móset, Auschwitzban ölték meg 1944-ben. Halálukat a polgári anyakönyvbe nem jegyezték be.

Berczeller Ilona síremlékének keleti oldaláról az „In memoriam” formula után, fia, Ferenc nevét, születésének és feltételezett halálának évét olvashatjuk le. Mártírságára csak az 1944-es dátum utal. Érdekes módon a haláltáborban meggyilkolt apa és férj, Berczeller Lajos⁷² neve nem került felvételre. A polgári anyakönyv rögzítette, hogy a 85 éves apát és 52 éves fiát 1944 júniusában ölték meg.

Berczeller Dezső esetében már bővebben fogalmaznak: „mártírhalt Auschwitzban”. A vésetet édesapja, Berczeller József síremlékén találjuk. Az ő esetében anyakönyvi bejegyzést nem találunk. A Berczeller sírok mártír feliratai latin betűkkel lettek felvésve, a síremlékek keleti oldalára.

Dekner Mihály sírkövének alsó felében emlékeznek meg az elpusztított családtagokról. A héber véset nevet nem tartalmaz, de emléket állít fiainak, lányainak és unokáinak, akiket elhurcoltak és Auschwitzban megöltek. A Dekner család ezen ágáról nem találtam anyakönyvi bejegyzést sem az ipolysági, sem a környékbeli települések anyakönyveiben.

Kolman Zoltán túlélte a holokauszot, de röviddel hazatérése után elhunyt. Síremlékének nyugati oldalára a Kolman család tagjainak héber névváltozatát vésték. A szöveg szerint Benjámin Zeév feleségét, Reizt és kisfiát, Jehudát meggyilkolták. A keleti oldalon hosszabb szövegezésű, szlovák feliratot olvashatunk. A temetőben ez az egyetlen felirat, amelyben utalnak a gyilkosokra is. A teljes szöveg általam készített magyar nyelvű fordítása:

Itt lelt örök nyugalomra Kolman Zoltán, kinek drága feleségét Weiss Rózsikát kisfiukkal Palikával együtt, kegyetlen gyilkosok hurcoltak a legborzalmasabb halálba. Áldott legyen emléküik!

A mártírok polgári utónevét anyakönyv nem, csak ez a szürke gránit sírkő őrizte meg.

Liling Simon, a hitközség kántora,⁷³ a gettósítás előtt egy hónappal, hunyt el. Felesége és két lánya holokauszáldozat. Sírtábláját függőleges arany csík osztja ketté, melynek jobb oldalán neki, a baloldalon mártír szeretteinek állítanak emléket. A héber felirat szerint Reizt, aki

⁷² Berczeller Lajos sírhelye betemetetlen maradt, ezért fia, Ferenc emlékét édesanyja sírköve őrizi. Unokatestvérének, Dezsőnek a nevét 1938-ban elhunyt édesapja, Berczeller József síremlékén örökíttették meg.

⁷³ a polgári halotti anyakönyv bejegyzése alapján

Mindel lánya és Simon felesége, két lányával, Eszterrel és Leával együtt Auschwitzban gyilkoltak meg 1944. június 16-án. Valószínűleg egy a holokauszot túlélő szemtanútól tudhatták haláluk napra pontos dátumát. Nevüket a polgári anyakönyvbe nem jegyezték be.

Lőwy Miksa síremlékén hét családtag héber személynevét örökítették meg, születésük és feltételezett haláluk évével.

táblázat 6

sírkőről származó adatok		polgári anyakönyvből származó adatok		
héber utónév	születés/elhalálozás	kor	polgári név	a sírban nyugvó Lőwy Miksa...
Beila	1860 – 1944	84	Lőwy szül.Shrank Jozefin	felesége
Cirl	1909 – 1944	35	Lőwy szül.Taub Erzsébet	menye
Cvi	1930 – 1944	14	Lőwy Mihály	unokája
Frumet	1933 – 1944	11	Lőwy Anna Erika	unokája
Hájjim	1885 – 1944	59	Dr. Ladányi (Lőwy) Károly	fia
Jichák	1887 – 1944	57	Dr. Ladányi (Lőwy) Edmond	fia
Hájá Sirá	1879 – 1944	65	Herczfeld szül.Lőwy Rozália	lánya

A nevek alá, egy a rabbinikus hagyományból ismert mondatot véstek: ⁷⁴ה' ינקום לעינינו את דמם.

A sírkő, amellelt, hogy emléket állít, egy férj és apa fájdalmas sóhaja is egyben. A népirtást túlélő Lőwy Ármin hazatérve azzal szembesült, hogy elvesztette 35 éves feleségét, 14 éves fiát és 11 éves lányát, ahogy idős édesanyját, két bátyját és nővérét is. 94 évig tartó életét Ipolyságon élte le, alázatosan dolgozva annak a fatelepnek az irodájában, ami az államosítás előtt az ő tulajdona volt. Újra nősült, de gyermeke már nem született. Második felesége mellett nyugszik a homoki városrész⁷⁵ zsidó temetőjében.⁷⁶

Polgár Ignác ugyanúgy a népirtás áldozata, akárcsak Ipolyságról elhurcolt társai. A gettó parancsnoki házában verték halálra, testét a kapu elé hajították. Szemtanúk szerint a gyűrűs ujját levágták, hogy elvehessék jegygyűrűjét.⁷⁷ A halotti anyakönyvbe meghamisították a

⁷⁴ jelentése: Az Örökkévaló bosszulja meg szemünk láttára a vérüket

⁷⁵ Ipolyság déli városrészének helyi elnevezése

⁷⁶ az ipolysági zsidóság közös temetkezési helye 1910 előtt, majd 1945 után

⁷⁷ ASHER–GARTENZAUM 1994. 67.

halál okát, és szívizom elfajulást jegyezték be. Nem tudni ki temette el és azt sem biztos, hogy ténylegesen azon a helyen van a sírhelye, ahová a síremlékét állították. Héber nyelvű sírfeliratában az „ártatlan” szó utal mártíromságára. Sírkövének keleti oldalán szlovákul szerepel születésének és halálának pontos dátuma, alatta, az „In memoriam” formula után felesége, fia, menyé, és két unokája neve szintén szlovák alakban került felvételre.

táblázat 7

polgári anyakönyvből származó adatok

polgári név	halálozás dátuma	kor	a sírban nyugvó Polgár Ignác...
Polgár Ignác	1944.5.30.	65	-
Filipína Fána Polgár rod.Schneider	1944.12.31	65	felesége
Imrich Polgár	1945.5.31.	42	fia
Angela Polgár rod.Barta	1944.12.31.	39	menye
Adriana Erika Polgár	1944.12.31.	12	unokája
Ján Polgár	1944.12.31.	7	unokája

Rosenfeld Eszter sírkövének nyugati oldalán keveredik a héber és a szlovák nyelv. Eszter neve héberül, családtagjai utóneve szlovák alakban vannak felvésve. Janka, Elemér, Ferdinand, Gizela és Robert Auschwitzban halt meg. Személyüket anyakönyvi bejegyzés hiányában nem sikerült beazonosítani. A nevek alá ugyanazt a formulát vésték, mint Löwy Miksa sírkövének esetében.⁷⁸

Schmidl Manó héber nyelvű sírfeliratának utolsó sora állít emléket az elpusztított családtagoknak, jelentése a következő:

Együtt állítson ez a kő emléket szeretett feleségének és drága fiainak, akiket Auschwitzba hurcoltak.

⁷⁸ Nem tudni melyik felirat keletkezett előbb.

Anyakönyvi bejegyzést fia Miklós, és lánya Magda haláláról találtam, felesége nevét az *Örökmécses* című könyvben örökítették meg.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért jelent meg a szlovák nyelv használata az 1945 utáni síremlékeken, miközben az 1919 utáni síremlékeken ilyennel nem találkozunk, dacára annak, hogy Ipolyságot akkor is Csehszlovákiához csatolták. Ennek legfőbb oka a szlovákiai magyarok kollektív bűnösségének kikiáltása, figyelmen kívül hagyva a felvidéki zsidóság háború alatti sorsát. A holokausztot túlélők közül sokan éltek a lehetőséggel, hogy a Csehszlovák államban új életet kezdve, „elszlovákosodjanak”, ezzel kerülve el a kollektív bűnösséggel járó, hátrányos megkülönböztetést.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ipolysági ortodox sírkert síremlékei hűen tükrözik a közösség hagyományokhoz való ragaszkodását, a Héber Szentírásban és a Biblia utáni zsidó vallási irodalomban való jártasságot és az ősök tiszteletét. Nincsenek monumentális síremlékek, figurális díszítések és a latin betűs feliratok sem jellemzőek. Az ortodox hitközségnek fontos volt, hogy megőrizze ősi kultúráját és az elődök értékrendjét adja tovább a felnövekvő nemzedéknek.

Tetten érhető a különböző korszakok eltérő köhasználata, a szimbolika és a feliratok nyelvének megváltozása, melyek egyszerűsége vagy összetettsége sokat elárul a sírkertbe temetkező közösségről. Ezeket vizsgálva kiderül, milyen szabályok mentén alakult ki a közösség értékrendje.

A síremlékeket úgy alakították ki, hogy azok a messiási időkig fennmaradjanak és a sírkövek hagyományos formavilága már messziről hirdesse a közösség konzervatív irányultságát. A nagyszámú, motívum nélküli sírkő szerénységről árulkodik és a kisebb számban előforduló díszítőelemek egytől-egyik ősi szimbólumok.

A héber vésetek dominanciája szintén az elődök hagyományát követik. A „jó névben elhunyt” fontos és megbecsült férfiak és nők, egy ütemesen fejlődő város polgárai voltak, ennek ellenére az asszimilálódott közösségekre jellemző, héber és a latin betűs feliratok egyforma arányban való használata, egyenrangúsága⁷⁹ az ortodox temető sírkövein nem jelenik meg.

A közösség tagjai jól ismerték a Héber Szentírás szövegét, és azt sokszor használták az elhunyt jellemére való utalásra. A bonyolult, több soros sírversek gyakorisága bizonyítéka annak a vallási igénynek, hogy az elhunyt családtagnak információkban gazdag sírkövet állítsanak.

A Kormos Szilvia, Dr. Bányai Viktória és Dr. Balogh István által kialakított vizsgálati szempontokat a helyi temetőkre alkalmazva olyan adatok birtokába jutunk, melyeket elemezve képet alkothatunk a sírkertbe temetkező közösség értékrendjéről. Kutatásom eredményeként lokális képet kaptam a helyi ortodox zsidó közösség temetkezési helyéről, de a módszertan lehetőséget ad szélesebb körű felmérésre. Az azonos szempontok szerint elemzett temetőket összehasonlítva rekonstruálni tudjuk egy régió zsidó közösségeinek, tágabb körben körvonalazható értékrendjét.

A hitközségi iratok, családi dokumentumok, visszaemlékezések hiányában, fontos és megkerülhetetlen forrásként kell tekintenünk a zsidó temetők sírköveire, melyek segítségével

⁷⁹ BÁNYAI 2011.25.

komplexebb képet kaphatunk egy-egy közösségről,⁸⁰ majd azokat összevetve a már mások által elvégzett temetői elemzésekkel egyre nagyobb mintát kapunk, ami a későbbiekben egy tágabb régió feltérképezését tesz majd lehetővé.

⁸⁰ BALOGH 2018.5.

BIBLIOGRÁFIA

Irodalom jegyzék

ASHER Sándor – GARTENZAUM Gyula (szerk.)

1994. *Örökmécses. Šahy – Ipolyság és környéke*. Ronil Nyomda, Nahariya.

BALOGH István

2018. *A XVIII. századi magyarországi zsidó sírkövek. Analízis és adattár. Doktori disszertáció*. OR-ZSE Vallástudományi Doktori Iskola, Budapest.

BALOGH István

2021. *A Kőszegi zsidó temető. Analízis és adattár*. kézirat.

BALOGH István – Dr. BÁNYAI Viktória

2014. Magyarországi zsidó feliratok – Scheiber szellemében 1686 után. In: *100 éve született Scheiber Sándor. Emlékkötet*. OR-ZSE, Budapest. 143–160.

BÁNYAI Viktória

2011. „Derék asszonyok és jámbor férfiak” – sírfeliratok filológus szemmel. In: Fórum. Társadalomtudományi Szemle. XIII. évf. 4. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. 25–32.

BÁNYAI Viktória – KOMORÓCZY Szonja Ráhel

2018. *A vészkorszak zsidó áldozataira való emlékezés: a korai emlékművek héber terminológiája, 1945–1949*. In: *Ünnep és felejtés*. Kalligram Kiadó, Budapest. 87–110.

ERDÉLYI Lajos

1980. *Régi zsidó temetők művészete*. Kriterion, Bukarest.

GOTTLIEB Freema

1997. *Symboly židovského života: Mystický výklad náhrobních reliéfů*. Tvorba, Prága

JÖCKLE Clemens

2000. *Memento mori: Histórie pohřbívání a uctívání mrtvých*. Knižní klub, Prága

KAPUSTA Krisztina

2022. *Ipolyság zsidó múltja. Az Ipolysági ortodox zsidó temető*. In: Acta Ethnologica Danubiana 24. Az Etnológiai Központ Évkönyve 2022. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom - Somorja. 151-166.

KOMORÓCZY Géza

2013. „Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (695 - 2012). In: *A zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez*. Szöveggyűjtemény. Pesti Kalligram, Budapest.

KORMOS Szilvia

2016. *A pilisvörösvári zsidó temető*. Magyar Hebraisztikai Társaság – MTA TK Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

RAJ Tamás

1993. Bevezetés. In: Sáros László – Váli Dezső. *Tanú ez a kőhalom*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 5 – 17.

SADEK Vladimír – ŠEDINOVÁ Jiřina

1991. *Pražské ghetto*. Olympia, Prága

SIMON Attila

2014. *Magyar idők a Felvidéken 1938 – 1945*. Jaffa, Budapest

SCHWEITZER József. S. a. r. – FROJIMOVICS Kinga

1994. *Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán*. I–II. rész. Adattár, Budapest

STEINOVÁ Iva

2011. *Maceva: židovský náhrobek a symbolika jeho výzdoby ve světle tradice*. Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, Prága

Egyéb források:

Matričný úrad Šahy, matričná kniha umretých, IV. zväzok 1.1.1907 – 21.9.1920

Matričný úrad Šahy, matričná kniha umretých, V. zväzok 22.9.1920 – 31.12.1922

Matričný úrad Šahy, matričná kniha umretých, VI. zväzok 1.1.1923 – 22.6.1937

Matričný úrad Šahy, matričná kniha umretých, VII. zväzok 23.6.1937 – 31.12.1938

Matričný úrad Šahy, matričná kniha umretých, VIII. zväzok 1.1.1939 – 31.12.1946

Okresný úrad Levice, Katstrálny odbor, pozemnoknižná vložka č.569/B/4.

KÉPMELLÉKLET:

Az ipolysági orth. izr. hitközség sírkertjének beosztása.
(az 1939. január 15-i állapot szerint.)

1. temető nyilvántartás 1939-1945

2. a status quo temető kohanita erkélyének kapuja

3. az ortodox zsidó temető felülnézetből

4. a temető legrégebbi sírköve -

5. Dávid-csillag Kulka László síremlékén

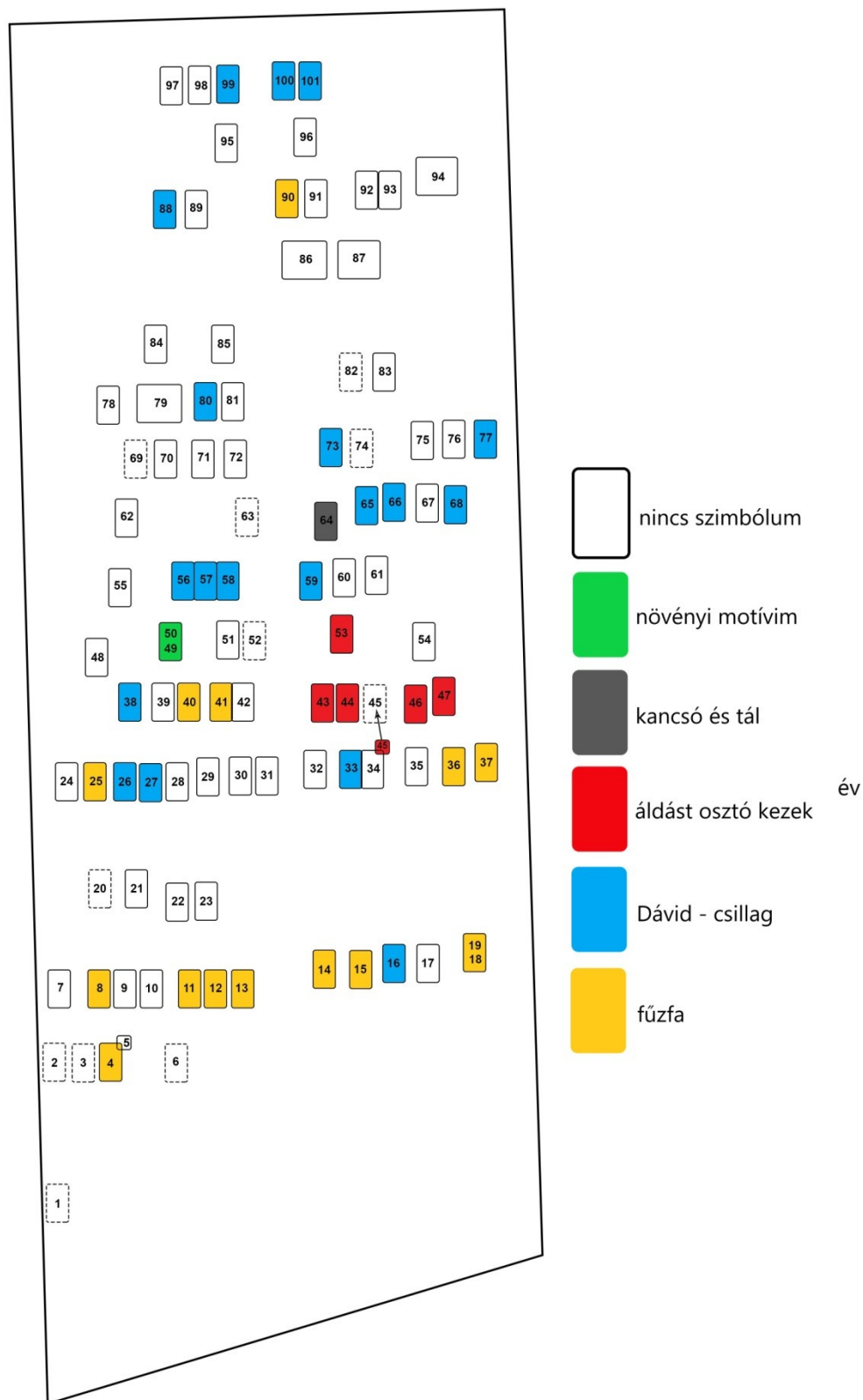

6. Weisz Antal rabbi síremléke

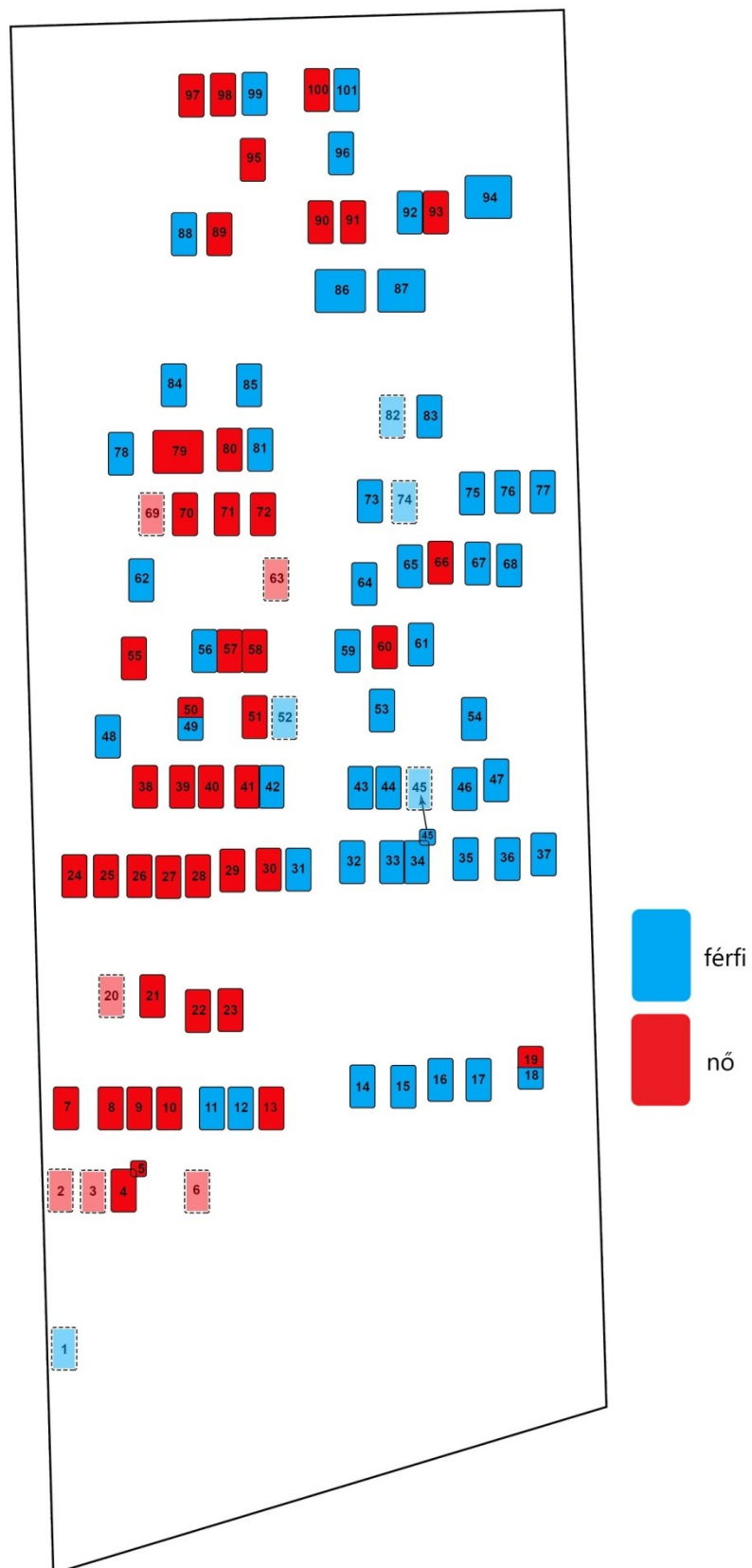
ÁBRÁK

1.

2.

3.

4.

